

NURU MƏMMƏDOV

Bakı Dövlət Universitetinin dosenti

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

**HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCANIN XX ƏSRİN 20-30-CU İLLƏR
TARIXİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ**

*Tarix həmişə quranları, yaradanları qiymətləndirir.
Heydər Əliyev.*

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, tarix, məsələlər, 20-30-cu illər, sovet dövrü*

Ключевые слова: *Гейдар Алиев, история, вопросы, 20-30-е годы, советский период*

Keywords: *Heydar Aliyev, the history, the issues, the 20-30's, the Soviet period*

Azərbaycan xalqı qədim tarixə, zəngin keçmişə və çox geniş bir coğrafi-etnoqrafik anlayışa malik köklü bir tarixin sahibidir. Millətımız bu tarix içində zəngin bir mədəniyyət yaratmış, milli-mənəvi dəyərləri özündə ehtiva edən, antik sivilisasiyanın bütün inkişaf mərhələlərini əhatə edən siyasi, sosial, dini, iqtisadi, mənəvi və mədəni əlaqələr qurmuş, saysız-hesabsız qəhrəmanlar, elm, idrak və düşüncə adamları, uzaqgörən diplomatlar, dünyada tanınmış görkəmli siyasi dövlət xadimləri və böyük liderlər yaratmış bir millətdir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının möhkəmləndirilməsinin banisi olan Heydər Əliyev qısa zaman kəsiyində dövlətimizi mütərəqqi inkişaf orbitinə çıxardı, dərin və köklü islahatlar həyata keçirərək yeni-yeni dövlətçilik strukturları yaratdı, milli tarixi ənənələrin yeni müstəvidə inkişafına əlverişli şərait yaratdı, mütəxəssis tarixçi alim kimi tariximizin yenidən yazılmasına göstərişlər verdi. Vətən tariximizin dərin bilicisi olan Heydər Əliyev XX əsr Azərbaycan tarixinin ilk dəfə yeni mərhələlərini müəyyənləşdirdi: birinci mərhələ XX əsrin əvvəllərindən fevral inqilabına qədər; ikinci mərhələ 1917-1920-ci illər dövrü; üçüncü mərhələ 70 illik sovet dövrü mərhələsi; dördüncü mərhələ isə müstəqillik illəridir. Müstəqillik illərinin də üç mərhələsini müəyyənləşdirirdi: birinci mərhələ 1991-1993-cü illər; ikinci mərhələ 1993-1995-ci illər; üçüncü mərhələ 90-cı illərin ortalarından sonrakı dövr.

Hər bir dövrün konkret xarakteristikasını verən Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin mükəmməl və sistemli-müqayisəli tarixinin araşdırılmasının aydın istiqamətini də göstərmiş, tarixçi alimlərə dəyərli proqram hazırlamışdır.

Müstəqilliyimizin daimi, ədəbi və dönməz olduğunu dəfələrlə bəyan edən Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir: «Dövlətçilik ənənələrinin zənginləşdirilməsi, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi, onun əbədi edilməsi hər birimizdən var qüvvəsini sərf etməyi tələb edir» (11, 6).

Vətən tariximizin bütün dövrlərinin – ən uzaq keçmişdən bu günə qədər olan milli tariximizin öyrənilməsinə, onun tədqiqinə, təbliğinə və tədrisinə yüksək önəm verən ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir ki, bizim tariximiz böyükdür və bizim minilliklərdən gələn tariximiz var (13), gənclərimiz tariximizi yaxşı bilməlidirlər. Azərbaycan xalqının böyük tarixi nailiyyətlərindən biri də odur ki, müstəqil dövlətimizin verdiyi tarixi imkanlardan faydalana-raq zəngin milli-mənəvi dəyərlərə malik olan irsimizi böyük azərbaycançılıq fəlsəfəsi ilə daha da zənginləşdirərək, gənc nəslə və qloballaşmaqda olan dünya ictimaiyyətinə dərinədən aşılayaq. Bu istiqamət böyük novatorluq və varislik prinsipi ilə davam və inkişaf etdirilməlidir. Azər-

baycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev demişdir: «Dünyanın inkişafı elmi-texniki tərəqqi ilə bağlıdır. Ölkəni inkişaf etdirən bilikdir. Uşaqlarımız, gənclərimiz tariximizi yaxşı bilməlidirlər» (15, 16 okt, 2010).

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni-mənəvi həyatın bütün sahələrində prinsipial dönüşün yaranmasına, dövlətimizin və dövlətçiliyimizin obyektiv və tarixi həqiqətlərə uyğun doğru-düzgün tarixinin yazılmasına əsaslı şərait yaratdı. 80-ci illərin sonu - 90-cu illərin əvvəllərində tarix elmində yaranmış subyektiv «ideyalar», populizm, nihilizm, dilentantçılıq, konyukturçuluq və digər xoşagəlməz meyillər geniş yayılmağa, yaxın və uzaq tariximizin mürəkkəb problemlərinə dair «ağ və qara ləkələr» süni şəkildə artmağa başlamışdı. Xüsusilə, XIX-XX əsrlər Azərbaycan tarixinin müxtəlif mərhələlərinə dair bir-birinə zidd fikirlər sürətlə yayılırdı. Tarix elmində sanki bir boşluq, vakuum yaranmışdı. Dövlətimizin və tariximizin belə bir mürəkkəb zamanında Heydər Əliyev 1993-cü il sentyabrın 21-də və 1997-ci il yanvarın 31-də Azərbaycan MEA-da ziyalılarla, elmi institutların və ali təhsil müəssisələrinin rəhbərləri ilə, elmi ictimaiyyətin və Azərbaycan tarixçilərinin qabaqcıl nəsli ilə tarixin yaddaşına həkk olunan görüşlər keçirdi. * Bu görüşlərdə Heydər Əliyev Azərbaycan tarixi elmində yaranmış vəziyyəti dərinlən təhlil etdi, tarixçi alimlərin təklif və mülahizələrinə hörmətlə yanaşaraq XIX-XX əsrlər tarixinin yenidən yazılmasına dair konkret göstərişlər və tapşırıqlar verdi. Bu görüşlərdə Heydər Əliyev son vaxtlarda tarix elmində baş qaldırmış nihilist, populist və volyuntarist meyillərin aradan qaldırılmasını, Vətən tariximizin, xüsusilə XIX-XX əsrlər tarixinin yeni təfəkkür tərzində tədqiq edilməsinin zəruriliyini vurğuladı: Tariximizin obyektiv yazılmasına xüsusi diqqət verən Heydər Əliyev demişdir: «»70 illik sovet dövründə Azərbaycan tarixi təhrif edilib. Tarixçilərin yadındadır ki, mən 70-80-ci illərdə alimlərlə dəfələrlə görüşmüşəm, hər dəfə də narahatçılığımı bildirmişəm... O vaxtlar da demişəm, indi də deyirəm ki, tarixçilərimiz üçün bütün şəraiti yaratmağa hazırıq. Bir şərtlə ki, tarixçilərimizdən bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün yaxşı əsərlər ala bilək» (1). Həmin görüşlərdə XIX-XX əsrlər Azərbaycan tarixinin yazılmasını daim nəzarət altında saxlayacağını, ona hərtərəfli kömək və yardım edəcəyini də bildirirdi və dedi: «...XIX-XX əsrlər tarixinin yazılması üçün mən xüsusi vəsait ayıracağam... və grant verirəm» (5). Bu, Prezident Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixinə dövlət siyasəti səviyyəsində diqqət və qayğının parlaq ifadəsi, tarixçilər qarşısında isə duran dövlət proqramı, fəaliyyət proqramı (19, 93) idi.

Azərbaycanın 70 il Sovetlər İttifaqının tərkibində qalması, müstəqilliyinin əlindən alınması, inzibati-amirlik və totalitar-avtoritar rejim şəraitində yaşaması dövrünə konkret münasibət bildiren ümummilli lider demişdir ki, bütün çətinliklərə və ağır repressiyalara baxmayaraq, Azərbaycan xalqı öz tarixini yaşadı, fəaliyyət göstərdi, öz inkişafını davam etdirdi, buna görə də «...70 illik dövrə qara yaxmaq olmaz, həmin dövr inkişaf dövrüdür. Bu dövrdə Azərbaycan xalqının elmi, təhsili, mədəniyyəti sürətlə inkişaf edibdir. Bugünkü müstəqil Azərbaycanın təməli, özəyi, əsası həmin dövrdə yaranmış, iqtisadiyyat, o dövrdə yaranmış elmi potensial, o dövrdə yaranmış mədəni potensialdır. Bunu qiymətləndirməliyik» (2).

90-cı illərin əvvəllərində 70 illik tariximizə xor baxan «alimlərə» Heydər Əliyev tutarlı elmi dəlillərlə cavab vermiş, onları rədd edərək demişdir ki, tariximizin hər bir nöqtəsi, hər bir günü bizim üçün əzizdir (5). Tarixi inkar etmək olmaz, əksinə, tarixi öyrənmək tədqiq və təbliğ etmək lazımdır, Tarix həm də o deməkdir ki, ən mürəkkəb məsələləri sadə üsullarla izah edə biləsən.

Heydər Əliyev demişdir: «Keçmiş tariximizi yüksək qiymətləndirərək, eyni zamanda

* «Azərbaycan» qəzeti, 24 sentyabr 1993; 1 fevral 1997.

XX əsrdə xalqımızın həyatında, tarixində böyük nailiyyətlər əldə olunmasını və böyük dirçəlişi, böyük irəliləməni xüsusi qiymətləndirməliyik. Biz bunu nəinki qeyd etməliyik, biz bununla fəxr edə bilərik və mən, şəxsən özüm, fəxr edirəm. Mən XX əsrin əvvəllərində doğulmuşam, indi XX əsrin sonuna qədər yaşayıram. Mənim həyatım bu dövrdə keçibdir və çox şeylərin şahidiyəm. Ona görə də mən bilirəm, görmüşəm və tarixi də oxumuşam ki, bizim xalqımız bu dövrdə böyük bir inkişaf dövrü keçibdir. (7, IX kitab, s.449-450).

Xalqımızın tarixinin doğru-düzgün yazılmasına, hadisələrin və tarixi faktların obyektiv tədqiq edilməsinə, tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılmasına, zəngin arxiv materiallarının elmi dövriyyəyə cəlb edilməsinə və fundamental tarix kitablarının hazırlanmasına böyük diqqət və əhəmiyyət verən Ulu Öndər Heydər Əliyev demişdir: «... tarix hər bir insan üçün yeniyetməlikdən başlayaraq ömrünün sonuna qədər lazımdır..., hər bir gənc gərək Azərbaycan tarixini yaxşı bilsin, oxusun, öyrənsin» (5).

Bu baxımdan Azərbaycanın 20-30-cu illər tarixinin öyrənilməsinin böyük elmi-nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır. Çünki sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi dəyişikliklərin dərinliyinə, mürəkkəb xüsusiyyətlərinə və bəzən ziddiyyətli amillərinə görə 20-30-cu illər respublikamızın tarixində özünəməxsus yer tutur. Yeni cəmiyyət quruculuğuna başlamaq, rəhbərlikdə təkpartiyalı sistemin hakim rolunun əmr və göstərişlərini icra etmək mexanizmini möhkəmləndirmək, «fəhlələrlə-kəndlilərin ittifaqına» əsaslanan dövlətin fəaliyyətini ətraflı tədqiq etmək və geniş elmi ictimaiyyətə çatdırmaq vəzifəsi indiki müstəqillik şəraitində alimlərimizin diqqətini həmişəkindən daha çox cəlb edir. Yeni cəmiyyətə doğru irəliləmək və bu cəmiyyətin idarə edilməsi yollarının yeni-yeni prinsiplərinin ilk təməl daşları məhz həmin illərdə qoyulmuş və ilk uğurlar da elə həmin dövrdə qazanılmışdır. Lakin tarixi inkişafın sonrakı illərində baş verən büdrəmələr, qüsurlar və nöqsanlar ciddi səhvlərə səbəb oldu. Buna görə də yeni cəmiyyət quruculuğunun bütöv bir nəslinin yaradılması və dövlətçilik təcrübəsinin tarixinin öyrənilməsi baxımından 20-30-cu illərdə ikinci Respublikanın yaradılması və fəaliyyəti tarixinin tədqiq edilməsi və öyrənilməsinin mühüm siyasi, iqtisadi, elmi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti vardır.

O da məlumdur ki, XX yüzillikdə Azərbaycan xalqının tarixində üç respublika dövləti yaranmışdır. Birinci respublika Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, ikinci respublika Azərbaycan SSR və üçüncü respublika Müstəqil Azərbaycan Respublikası dövlətidir. Ümummilli lider Heydər Əliyev bu üç respublikanın hər birinə ayrı-ayrılıqda xüsusi diqqət vermiş və Azərbaycan xalqının tarixində bu üç respublika dövlətinin rolu və əhəmiyyətini ayrıca qiymətləndirmişdir. XX əsrdə xalqımızın tarixində ilk dəfə demokratik prinsiplər əsasında müstəqil dövlətimizin əsasını qoyan və sonrakı dövrlər üçün nümunəvi idarəetmə məktəbi və milli dövlətçilik strukturları yaradan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi fəaliyyətinə yüksək qiymət verən Heydər Əliyev demişdir: «Mən bu gün qürurla deyirəm ki, biz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sədaqətli və layiqli varisləriyik. Biz bu varislik prinsipini şərəflə, sədaqətlə yerinə yetiririk» (9).

Sonrakı tarixi dövrdə yaranan ikinci respublika dövləti xalqımızın taleyində müəyyən iz qoydu, mürəkkəb və ziddiyyətli inkişaf prosesində yeni cəmiyyət quruculuğuna doğru kökləndi.

20-30-cu illərdə ölkəmizdə həyata keçirilən dərin və köklü islahatlar, sosializm cəmiyyəti kimi tarixə daxil olan cəmiyyət quruculuğu prosesində qazınılan sosial-iqtisadi və mədəni həyatdakı nailiyyətlər sanki dünya təcrübəsində bənzəri olmayan bir eksperiment idi. Həmin illərdə respublikada baş verən inkişaf prosesinə rəhbərlik edən partiya və dövlət hakimiyyəti idarəetmədə zəngin dövlətçilik məktəbi yaratmışdı. Xalqımızın tarixi inkişaf prosesində özünəməxsus yer tutan, 20-30-cu illərdə sosial-iqtisadi və mədəni həyatın bütün sahələrində

nailiyyətlər qazanılmışdır.

Azərbaycanın 20-30-cu illər tarixinin bütöv bir dövrünün yeni konsepsiyada araşdırılması və obyektiv yazılması Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində idi.. Ona görə ki, həmin dövr XX əsr Azərbaycan tarixinin ən mürəkkəb və təlatümlü dövrü ilə üst-üstə düşür. Çünki, bir tərəfdə inkişaf, digər tərəfdə ona əngəl olan sərt inzibatçılıq, bir tərəfdə yüksək əhval-ruhiyyə, digər tərəfdə məkrli və amansız repressiyalar, bir sözlə, xeyir və şər qüvvələrinin üz-üzə dayanması mühiti. Bu baxımdan, həmin dövrün diqqətlə tədqiq edilməsi, bir çox qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirilməsi tariximizin həmin dövrünə böhtan atanlara əsaslandırılmış elmi cavablar olardı. Heydər Əliyev demişdir: «Biz Azərbaycanın XX əsr tarixini yazmalıyıq, XX əsrdə keçdiyimiz yolu araşdırmalıyıq, tədqiq etməliyik. Bu, bizim alimlərimizin, tədqiqatçılarımızın qarşısında duran vəzifədir. Biz bunu etməliyik» (3).

Qeyd etmək lazımdır ki, 20-30-cu illər XX əsr Azərbaycan tarixinin tərkib hissəsi olmaqla bərabər xalqımızın milli-mənəvi irsinin mühüm problemləri, onun sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi məsələləri, dövlətçilik prinsipləri və onların xüsusiyyətləri özünəməxsus qanunauyğunluqlarla öyrənilir, dövrün analitik tarixi ümumazərbaycan tarixinin mühüm bir mərhələsi kimi səciyyələndirilir, mürəkkəb ziddiyyətli məsələlərin araşdırılması metodikası yeni baxışla xarakterizə edilir.

Bu gün Azərbaycan tarixçiləri respublikanın 20-30-cu illərinə aid hər hansı bir tədqiqat əsərinin yazılmasını səbrlə və təmkinlə gözləyirlər. Tarixşünaslıqda bu boşluğu doldurmaq və yeni müstəvidə araşdırmalar aparmaq, həm də o dövrün ziddiyyətli burulğanlarını sənədlər, faktlar və ən mühümü arxiv materiallarının «dili ilə» açmaq elmi və nəzəri maraq doğurur. 20-30-cü illərin mürəkkəb tarixi proseslərinin obyektiv tədqiq edilməsi tariximizin ibrət dərslərindən nəticə çıxarmağı tələb edir. 70 il ərzində sovet xalqlarının beynəlmilləl qardaşlığından dəm vuran bolşevik ideologiyası insanların beyninə və şüuruna zəhərli təbliğat yeridərək ölkədə və respublikada zəngin cəmiyyətin qurulmasından ağızdolusu yazırdılar. Son nəticədə aydın oldu ki, Leninin vəd etdiyi, Stalinin möhkəmləndirdiyi kommunist cənnəti iflasa uğramışdır (18, 11).

Heydər Əliyev XIX-XX əsrlər tarixinin yenidən yazılmasını, o cümlədən ötən əsrin 20-30-cu illər tarixinin yeni konsepsiyada yazılmasını tarixçi alimlərin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biri hesab etmiş və bu məsələni öz nəzarətində saxlayacağını bildirmişdi. Azərbaycan tarixinin bütün dövrlərinin, o cümlədən 20-30-cu illər tarixinin yeni arxiv materialları ilə yazılmasına mühüm diqqət verən Heydər Əliyev deyirdi: «Bu sahədə tarixçilərimiz qarşısında çox böyük vəzifələr durur, onların üzərinə böyük məsuliyyət düşür... Biz tarixçilərimizdən Azərbaycan tarixini bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün yaxşı əks etdirən əsərlər...» (6, 11) gözləyirik. Bu baxımdan həmin dövrə aid hər hansı bir tədqiqatın mövzuları aktual səslənir və problemi öyrənməyin, dövrün mürəkkəb məsələlərini süzgəcdən keçirməyin, tariximizin ibrət dərslərindən məntiqi nəticə çıxarmağın çox böyük əhəmiyyəti vardır.

20-30-cu illər tarixinin yeni konsepsiyada tədqiq edilməsi çağdaş tariximizin ən mühüm məsələlərdən biridir. Yeni müstəvidə və yeni elmi yanaşma ilə ikinci Respublika dövrünün fəaliyyət tarixinin araşdırılması həm sosial-iqtisadi baxımdan, həm mədəni-mənəvi həyatda baş verən dəyişikliklər baxımından və həm də dövlətçilik baxımından aktualdır. Ona görə ki, konkret desək, 20-30-cu illər tarixi xalqımızın dövlətçilik tarixinin yeni dövrdə və yeni vəzifələrlə inkişaf tarixidir. Xalqımızın tarixi inkişafında keçilən yolun, baş verən mürəkkəb proseslərin, ziddiyyətli məsələlərin araşdırılması, birtərəfli sənayələşdirilmə, zorakılıqla həyata keçirilən kollektivləşdirmə, milli-mədəni həyatda baş verən dəyişikliklər, ağırlı repressiya məsələlərinin tədqiqi və i.a. məsələlərin aydınlaşdırılmasına geniş oxucu tələbatı yaranmışdır.

Ona görə ki. Həmin illərdə nə qədər çətin və mürəkkəb olsa da, xalqımızın tarixi inkişafında böyük nailiyyətlər qazanılmış, dövlətimiz tərəqqi etmişdir. Heydər Əliyev demişdir: «20-30-cu illərdə Azərbaycan xalqının qəhrəman əməyi ilə neft sənayesində böyük yüksəliş əldə edilmiş, sənayenin yeni sahələri əmələ gəlmiş..., kənd təsərrüfatın dirçəlmiş..., Azərbaycan elliklə savadlanmışdı...». (11, 14-15).

Bu deyilənlərə rəğmən kənd təsərrüfatının zorakılıqla kollektivləşdirilməsi Azərbaycan kəndinə ağır zərbələr vurdu, kütləvi repressiyalara zəmin yaratdı. Həmin dövrün faciələrinə münasibət bildirən Heydər Əliyev demişdir: «1937-1938-ci illərin repressiyaları Azərbaycan elminə və mədəniyyətinə böyük zərbələr vurdu» (11, 15).

Aprel işğalından dərhal sonra kütləvi repressiyalara başlayan bolşevik «...ÇK-lar gecəgündüz qanlı işlərinə davam edirdilər... heç bir səbəb olmadan həbslər artırdı... xalq müdhiş bir istilaya məruz qaldı...». (22, 68). 20-30-cu illərin amansız repressiya illəri xalqımızın qanlı səhifələridir. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində aydın olur ki, 3 milyondan bir qədər çox əhalisi olan Azərbaycanda təkcə 1937-1938-ci illərdə Bakıda 70 mindən çox adam güllələnmiş, 200 mindən çox adam sürgün edilmişdi (21, 40).

20-30-cu illərin araşdırılması zamanı elmi ictimaiyyətə və geniş oxucu kütlələrinə aydın olacaq ki, 70 il ərzində müstəqil dövlət kimi yaşamağa imkan verilməyən xalqımız zaman-zaman aldadılmış, Azərbaycan kəndlisinə torpaq əvəzinə «kolxoz» adlanan köləlik bəxş edilmiş, fəhlələrə isə vəd edilən «fabrik və zavodların sahibi olacaqsız» (18, 9-10) əvəzinə onlar bütün hüquqlardan məhrum edilmişdir. Sosializmin qələbəsinin utopiya olduğunu deyən xarici mətbuat kollektivləşmənin və «sosializmin qələbəsi» ifadəsini burjua qulağında fatihə kimi səsləndiyini hələ 30-cu illərdə demişlər (23, 11).

20-30-cu illər Azərbaycan tarixinin yazılmasında hakim ideologiya öz sözünü deyirdi və unutmaq olmaz ki, kommunist ideologiyasının sərt və güclü təsiri xüsusilə tarixçi alimlərin üzərində ciddi nəzarət və senzura mexanizmini saxlayırdı. Belə olan halda çox vaxt hakim ideologiyanın təsirindən və göstərişlərindən kənara çıxmaq qeyri-mümkün idi. Bütün bunları çox gözəl bilən Heydər Əliyev demişdir: «Azərbaycanın XX əsr tarixi yenidən yazılmalıdır. Həmin illərdə hakim ideologiyaya və onun konsepsiyasına görə tariximiz təhrif olunmuşdur. Ona görə də mən çox çalışırdım ki, biz XX əsr tarixini tez yazaq. O vaxtkı ideologiya zəminində bizə nə verirdisə, qəbul edirdik... bunda heç kəs günahkar deyil» (5). Buna görə də kommunist diktaturasının, mərkəzin xalqımızın başına gətirdiyi bir çox bəlaları, ağır və müsibətli repressiyaları, amansız zorakılıqları və qəddarlıqları, onların mahiyyət və məqsədlərini araşdırmaq və tarixi həqiqətləri üzə çıxarmaq baxımından həmin dövrün tədqiqinin aktuallığı keyli artır.

Tarixi təcrübə göstərir ki, yeni iqtisadi siyasət və kənd təsərrüfatının kollektivləşdirilməsi məsələləri ciddi və uzun müddətli zəruri olan bir siyasət sayıldığı halda, lakin bu mühüm problemləri 20-30-cu illərdə qısa müddətdə həyata keçirmək göstərişi verildi. Mərkəz tərəfindən nəzərə alınmayan iqtisadi, siyasi, ideoloji və psixoloji xüsusiyyətləri özündə ehtiva edən bu kardinal siyasət nəticəsində düzəlməsi mümkün olmayan faciəli sonluqlarla, ağır və məşəqqətli repressiyalarla, on minlərlə insan ölümü və sürgünlərlə nəticələndi. Repressiyalar bütün ittifaq miqyasında olsa da, onun mərkəzi episentri Azərbaycana düşmüş, daha ağır nəticələr respublikada baş verilmişdi. Heydər Əliyev həmin tarixə obyektiv münasibət bildirərək demişdir: «1920-1930-cu illərdə, xüsusən 1937-1938-ci illərdə represiya qurbanları ilə bərabər Azərbaycan xalqına, onun görkəmli insanlarına, ziyalılarına, siyasi xadimlərinə, elm-mədəniyyət xadimlərinə qarşı böyük repressiyalar edilmiş, onların çoxu məhv olmuşdur» (9).

Beləliklə, 20-30-cu illərin bu mürəkkəb və ziddiyyətli məsələlərinin, habelə Azərbay-

can kəndində baş verən ictimai, siyasi və iqtisadi məsələlərin yeni tərzdə, yeni konsepsiyada tədqiq edilməsi və elmi ictimaiyyətə çatdırılması, bu mühüm məsələlərdə respublikanın dövlət hakimiyyəti orqanlarının necə fəaliyyət göstərməsi məsələləri mühüm aktualıq kəsb edir və ciddi elmi-nəzəri əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də respublikanın elmi ictimaiyyəti çoxdandır gözləyir ki, 20-30-cü illərin tarixi həqiqətləri arxiv sənədlərinin «dili ilə» üzə çıxarılsın. Obyektiv həqiqətləri əks etdirən monumental əsərlərin yazılmasına diqqət verən Prezident İlham Əliyev demişdir ki, «...biz bu sahədə daha da fəal olmalıyıq və daha ciddi işlər görməliyik» (14).

Azərbaycanın ikinci respublika dövrü olan sovet dövrü tarixinin yeni müstəvidə tədqiq edilməsi müasir dövrümüzdə olduqca aktualdır. Bu gün «tarixçilərimiz apardıqları araşdırmalarına yüksək tələbkarlıqla yanaşmalıdırlar. Tarixi həqiqətlər aşkar edilməli..., sovet dövründə qadağa qoyulmuş bütün dövrlər tədqiqat obyektinə çevrilməlidir. Azərbaycan xalqının və onun qurduğu dövlətlərin tarixinin araşdırılmayan bircə səhifəsi belə qalmamalıdır» (20).

Ümumiyyətlə, XX əsrin 20-30-cu illəri, ümummilli lider Heydər Əliyevin dediyi kimi, Azərbaycan tarixşünaslığında ciddi tədqiqata ehtiyacı olan dövr kimi aktualıq kəsb edir. Ona görə ki, 20-30-cu illər «Azərbaycan xalqı üçün, bir tərəfdən çox məşəqqətli olubdur, qurbanlar veriləlidir, günahsız repressiyaya uğrayıbdir; ikinci tərəfdən də xalqımız inkişaf edibdir, savadsızlıq tamamilə ləğv olunubdur, ali təhsil müəssisələri, böyük sənaye və iqtisadi potensialı yaranıbdir, mədəniyyətimiz sürətlə inkişaf edibdir» (4).

Azərbaycanın XX əsrin 20-30-cu illər tarixinin yenidən obyektiv, doğru-düzgün yazılmasına xüsusi diqqət və qayğı göstərən Heydər Əliyev respublika tarixçilərinin qarşısında konkret vəzifələr qoymuş və demişdir: «Xalqımız böyük tarixi yol keçibdir. Tariximizin parlaq səhifələri də, qaranlıq səhifələri də var. Tariximizin hər bir səhifəsinə hörmətlə, ehtiramla yanaşaq... Biz qısa vaxtda heç olmasa XX əsrin tarixini yazmalıyıq» (4).

Azərbaycan xalqının və Azərbaycan dövlətçiliyinin zəngin tarixi vardır. Beş min illik dövlətçilik tarixinə malik olan və bu tarix içində qüdrətli dövlətlər yaratmaq qabiliyyətinə və təcrübəsinə sahib olan xalqımız əldə etdiyi çox böyük milli-mənəvi dəyərlərlə fəxr edə bilər. Böyük qürur hissi ilə deyə bilərik ki, Azərbaycan xalqı tariximizin bütün zamanlarında adı və fəaliyyəti ilə fəxr etdiyimiz böyük şəxsiyyətlər, görkəmli dövlət xadimləri, el ağsaqqalları, müdrik rəhbərlər, ictimai-siyasi liderlər, xalqı öz arxasınca apara bilmək qabiliyyətinə malik olan başçılar yetişdirmişdir. Azərbaycan dövlətçilik tarixinin hər hansı bir dövrünü diqqətlə araşdırsaq, görərik ki, həmin dövrdə zamanın ruhuna və tələblərinə uyğun olan yeni-yeni dövlət strukturları yaradılmış, dövlətin daxili və xarici siyasətinin strategiyası müəyyənləşdirilmiş, yaxın və uzaq vəzifələri hazırlanmışdır. Bütün zamanlarda «Azərbaycan xalqının... azadlıq və müstəqillik uğrunda mübarizəsində öz təbii sərvətlərinin sahibi olmaq arzusu əsas məqsədlərdən biri olmuşdur» (11, 8).

Azərbaycanın 20-30-cu illər tarixinin ən ağırlı problemlərindən biri də ərazi bütövlüyü-müzə edilən qəsdlər və torpaqlarımızın işğal edilməsi məsələləridir. Məlumdur ki, Ermənistanın şovinist ruhlu hakim dairələri Moskvadakı himayədarlarının köməyi ilə Azərbaycanın, o cümlədən Naxçıvanın bir çox torpaqlarını zorla qoparıb öz ərazilərinə birləşdirməyə nail ola bilmişlər. «1929-cu ildə Zaqafqaziya MİK-in qərarı ilə Naxçıvanın 657 kvadrat kilometr ərazisi – Şərur qəzasının Qurdqulaq, Xaçik, Horadiz, Naxçıvan qəzasının Şahbuz nahiyəsinin Oğbin, Ağxaç, Almalı, İtqıran, Sultanbəy kəndləri, Ordubad qəzasının Qorçevan kəndi, habelə Kilid kəndi torpaqlarının bir hissəsi Ermənistana verildi. 1930-cu ildə isə Əldərə, Lehvaz, Astazur, Nüvədi və sair yaşayış məntəqələri Ermənistana verilmiş, həmin ərazilərdə Mehri rayonu yaradılmışdı» (10).

Bu itirilən torpaqların hamısını ürək yangısı ilə qeyd edən Heydər Əliyev demişdir:

«...1929-cu ildə Zaqafqaziya MİK-in qərarı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının 657 kv. km torpağı Ermənistana verilmişdi... Başqa torpaqlar da veriləndir... Sırf Azərbaycan kəndi olan Nüvədi kəndi də 1929-cu ildə Azərbaycanın tərkibindən Ermənistana veriləndir... Nüvədi kəndinin əhalisi çox dəyanətli insanlardır..., hətta Nüvədi əhalisi 1991-ci ildə çıxmırdılar..., onları zorla çıxartdılar... Ermənilər Zəngilanı (o vaxt Cəbrayıl qəzası idi) alanda Araza çıxan ərazinin 10 kilometr dəmir yol xəttini işğal etmişdilər... İndi isə 46 kilometr Arazboyu ərazini ələ keçiriblər...»(8).

Beləliklə, Zəngəzurun cənub-qərb torpaqlarının ermənilərə «bağışlanması» nəticəsində Mehri rayonu təşkil edildi, Azərbaycan isə Naxçıvandan ayrı salındı. Azərbaycanın Naxçıvanla və Türkiyə ilə əlaqəsi kəsildi, Azərbaycan torpaqları parça-parça edildi (8).

«Qədim Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur mahalının süni şəkildə Ermənistana verilməsi böyük ədalətsizlik idi. Bunun çox böyük mənfi nəticələri oldu. Bu, bütün türk dünyasını parçaladı» (17).

Heydər Əliyev demişdir: «...Tarixi bilənlər, tarixlə sənədlər əsasında tanış olanlar yaxşı bilirlər ki, Nərimanov və başqaları o vaxt nə qədər kəskin mübarizə aparmışlar. Ancaq, sadəcə, ona nail ola bilməmişlər ki, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibində qalsın. Tarixçilər yaxşı bilirlər ki, Moskvada, Tiflisdə, Zaqafqaziya Federasiyasında Dağlıq Qarabağın Ermənistanına verilməsi barədə məsələ qoyulanda N.Nərimanov ciddi bir bəyanat vermişdi və kəskin demişdi ki, onda biz Rusiyaya neft verilməsini dayandıracağıq...Məhz bu kəskin mübarizənin nəticəsində, nəhayət, belə bir qərar qəbul olunmuşdu» (10).

Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda erməni rəhbərlərinə və Mərkəzə qarşı təkbaşına mübarizə aparan N.Nərimanovun xidmətlərini yüksək qiymətləndirən Heydər Əliyev demişdir: «...Sovet hakimiyyəti qurulandan sonra Cənubi Qafqazda sərhədləri müəyyən etməyə başladılar – o vaxt Azərbaycanın milli mənafeyini qoruyanlar nə qədər gərgin iş görmüşlər...mərkəzin siyasətinə qarşı N.Nərimanov və başqaları nə qədər kəskin mübarizə aparmışlar... o insanlar çox milli qürurlu insanlar olublar. İndi bəziləri onların hamısının kommunist, bolşevik kimi, necə deyərlər, üzərindən xətt çəkirlər. Bu, ədalətsizlikdir. Mən buna həmişə etiraz etmişəm... Kim Azərbaycanın milli mənafehlərinin keşiyində durubsa, ona xidmət göstərirsə, o insanlar bizim tariximizdə həmişə hörmətlə yada salınmalıdırlar...» (10).

Azərbaycanda dövlətçiliyimizin formalaşmasında, demokratik, dünyəvi dövlətin qurulmasında, siyasi sistemin təkmilləşməsində geniş modernləşmə siyasətinin aparılmasında böyük nailiyyətlərdən danışan Prezident İlham Əliyev dünya azərbaycanlılarının III qurultayında (iyul, 2011-ci il) demişdir: «Azərbaycanda müasir dövlət quruculuğu prosesi uğurla aparılır, milli mənəvi dəyərlərimiz qorunur... bu gün müasir Azərbaycan dövləti möhkəm təməl üzərində güclənir» (12).

Belə bir həqiqəti də etiraf etmək lazımdır ki, son illərdə Vətən tariximizin müxtəlif dövrlərinə aid sanballı elmi əsərlər yazılmışdır. Belə uğurları yüksək qiymətləndirən möhtərəm Prezident İlham Əliyev Azərbaycan MEA-nın illik ümumi yığıncağında demişdir: «Tarix elmləri ilə bağlı olan məsələlər daim diqqət mərkəzindədir... Mən çox şadam ki, tarixçilərimiz çox sanballı və əsaslı əsərlər yaradırlar» (17). Bu uğurlu elmi axtarışlar, Prezident İlham Əliyevin dediyi kimi, davam etdirilməli, tarixi faktlara əsaslanan yeni-yeni elmi tədqiqatlar, kitablar yazılmalıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H.Ə. Xalqımızın mənəvi dəyərlərini qoruyub inkişaf etdirməli. «Azərbaycan» qəzeti, 24 sentyabr 1993-cü il.

2. Əliyev H.Ə. Azərbaycan Respublikası gənclərinin Birinci forumunda nitq. «Azərbaycan» qəzeti, 3 fevral, 1996-cı il.
3. Əliyev H.Ə. Xalqın birliyi və həmrəyliyi dövlətimizi daha da möhkəmlətməyin həlledici amilidir // «Azərbaycan» qəzeti, 9 aprel 1996-cı il.
4. Əliyev H.Ə. Görkəmli alim və dövlət xadimi Vəli Axundovun 80 illiyinə həsr olunmuş yığıncaqda nitq // «Azərbaycan» qəzeti, 23 iyun 1996-cı il.
5. Əliyev H.Ə. Ölkəmizdə elmin inkişafına qayğı dövlət siyasətinin mühüm istiqamətidir. Azər. SSR EA-da görüşdə nitq // «Azərbaycan» qəzeti, 1 fevral 1997-ci il
6. Heydər Əliyev və Bakı Dövlət Universiteti. Bakı: BDU, 1997, 136 s.
7. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı: Azərneşr, 1997, 155; IX kitab, 2000, 466s.
8. Əliyev H.Ə. Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətimizdir və biz bunu qoruyub saxlamalıyıq // «Azərbaycan» qəzeti, 17 yanvar 1998-ci il.
9. Əliyev H.Ə. Xalqımızın birliyi və dövlətimizin düzgün siyasəti sayəsində müstəqilliyimizi qoruyub saxlayacaq, daha da möhkəmləndirəcəyik // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənəli mərasimdə nitq // «Azərbaycan» qəzeti, 28 may 1998-ci il.
10. Əliyev H.Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyi üzrə dövlət komissiyasının iclasında nitq // «Azərbaycan qəzeti», 11 fevral 1999-cu il.
11. Əliyev H.Ə. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Bakı, 2001, 55 s.
12. Əliyev İ.H. Müasir, müstəqil Azərbaycan bütün azərbaycanlıların vətənidir. Dünya azərbaycanlılarının III qurultayında nitq // «Azərbaycan» qəzeti, 6 iyul 2011-ci il
13. Əliyev H.Ə. Azərbaycan dövləti bundan sonra da yaşayacaq və müstəqilliyimiz əbədi, daimi olacaqdır // Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin 10 illiyi münasibətilə təntənəli mərasimdə nitq. «Azərbaycan» qəzeti, 18 oktyabr 2001-cu il.
14. Əliyev İ.H. Azərbaycan MEA-in 60 illik yubiley iclasında nitq // «Azərbaycan» qəzeti, 15 dekabr 2005-ci il.
15. Respublika qəzeti: 16 oktyabr, 2001
16. Əliyev İ.H. 2010-cu ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2011-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr edilmiş iclasda nitq // «Respublika» qəzeti, 15 yanvar 2011-ci il.
17. Əliyev İ.H. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının illik ümumi yığıncağında nitq // «Azərbaycan» qəzeti, 27 aprel 2011-ci il.
18. Baykara H. Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi. Bakı: Azərneşr, 1972, 276s.
19. Bayramov Q. Heydər Əliyev və Azərbaycan tarix elmi. Bakı: Təhsil, 2004, 263s.
20. Mehdiyev R. İctimai və humanitar elmlər: zaman kontekstində baxış. Xalq qəzeti, 9 dekabr 2009
21. Məmmədov N. Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində Az.MİK-in yeri və rolu (1921-1938-ci illər). BDU, 2012, 508 s.
22. Rəsulzadə M.Ə. Azərbaycan cümhuriyyəti. B. Elm, 1990, 116 s.
23. Rusiya Federasiyası Dövlət Arxivi, f.3316, siy.11, iş 7, 41

НУРУ МАМЕДОВ

доцент Бакинского Государственного Университета

**ГЕЙДАР АЛИЕВ И НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ
ИСТОРИИ 20-30-Х ГОДОВ XX ВЕКА**

В статье на конкретных фактах исследуются мысли и отношения Гейдара Алиева к истории 20-30-х годов XX века. В статье использованы ценные мысли Гейдара Алиева относящиеся к 20-30-м годам.

NURU MAMMADOV

Associate Professor of Baku State University

**HEYDAR ALIYEV, AND SOME OF THE HISTORY
OF 20-30-IES OF XX CENTURY**

The article examines the specific facts of thoughts and attitudes of Heydar Aliyev to the history of the 20-30-ies of XX century. This article contains valuable thoughts Heydar Aliyev related to the 20-30s.

Rəyçilər: t.e.d.İ.X.Zeynalov, t.e.d.L.L.Həsənova

Bakı Dövlət Universitetinin Tarix fakultəsinin "Azərbaycan tarixi" (humanitar fakultələr üzrə) kafedrasının 14.03.2013 tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №02).